

ИЗВЕСТИЯ
НА
БЪЛГАРСКОТО ИСТОРИЧЕСКО
ДРУЖЕСТВО

Т. 40

Институт по история при БАН
София, 2008 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

ИЗ ДОКУМЕНТАЛНОТО НАСЛЕДСТВО НА Т. ВАСИЛЪОВ: ГЕРОИЗЪМ В ЕЖЕДНЕВИЕТО	7
<i>Анна Кочанкова</i>	
ЦАРИЦА ЕЛЕОНОРА – НЕОБРУТАНАТА, НО И НЕВЪЗВЕЛИЧЕНА БЛАГОДЕТЕЛКА	18
<i>Ани Златева, Петрония Карамитрева</i>	
СТО „АДРЕСА“ КЪМ ИСТОРИЦИТЕ	32
<i>Антоанета Запрянова</i>	
<i>Марина Христова</i>	
ГОРБАЧОВ, ЕЛЦИН, ПУТИН. КОНЦЕПЦИЯТА НА В. СОГРИН ЗА „ПРЕЗИДЕНТСКИЯ СИНТЕЗ“ В РУСИЯ	41
<i>Васил Пенчев</i>	
ОБЯСНИТЕЛЕН МОДЕЛ НА РОЛЯТА НА ЛИДЕРА И ПРОДУЦИРАНЕТО НА ГЕРОИ ВЪВ ВРЕМЕТО НА ДЪРЖАВНИЯ СОЦИАЛИЗЪМ	49
<i>Васил Проданов</i>	
ДРУТАТА ВЕЛИКДЕНСКА АКЦИЯ – 23 АПРИЛ 1861, И НАЧАЛОТО НА ЦЪРКОВНО-СВЕТСКИЯ КУЛТ КЪМ ИЛАРИОН МАКАРИОПОЛСКИ, АВКСЕНТИЙ ВЕЛЕШКИ И ПАИСИЙ ПЛОВДИВСКИ	63
<i>Вера Бонева</i>	
„НЕ СЪМ СВЕТЕЦ, НЕ СЪМ И ПОЛИТИК“. Махатма Ганди	84
<i>Виолина Атанасова</i>	
СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ ЗА ВЪЛКО ЧЕРВЕНКОВ И ТОДОР ЖИВКОВ	94
<i>Владимир Мигев</i>	
ХРИСТО ЗЛАТАРОВ – МЕНТОРЪТ, ЕДИН МАЛКО ИЗВЕСТЕН БЪЛГАРСКИ ВЪЗРОЖДЕНЕЦ	105
<i>Георги Граматиков</i>	
ПРЕДАДЕН ОТ „СВОИТЕ“: ЩРИХИ ОТ БИОГРАФИЯТА НА МАНОЛ САКЕЛАРОВ	119
<i>Господина Никова</i>	

ДРУГАТА ВЕЛИКДЕНСКА АКЦИЯ – 23 АПРИЛ 1861, И НАЧАЛОТО НА ЦЪРКОВНО-СВЕТСКИЯ КУЛТ КЪМ ИЛАРИОН МАКАРИОПОЛСКИ, АВКСЕНТИЙ ВЕЛЕШКИ И ПАИСИЙ ПЛОВДИВСКИ

Вера Бонева

В края на 1860 и началото на 1861 г. българското църковно-национално движение навлиза в труден и изпъннен с неясноти период. Прокламираната в хода на Великденската акция от 3 април 1860 г. пълна църковна самостоятелност продължава да се тълкува от страна на Вселенската църква като неканоничен акт, който не може да промени вековното статукво. И при все че българите от редица големи епархии застават категорично и масово зад великденската позиция на цариградския елит, тяхната активност се оказва недостатъчна, за да провокира султанското правителство да даде ход за евентуално конструиране на желаната независима църковна йерархия. През лятото и есента на 1860 г. двузначната и неангажирана с българските искания позиция на османската администрация спрямо разразилия се българо-патриаршески сблъсък внася елементи на несигурност в средите на българските лидери и ги натоварва с усещане за безперспективност. През декември с.г. църковният спор се заплита още повече след официалното прокламиране на българската уния с Папски Рим и след своевременното легализиране на униатската конфесия от страна на Високата порта¹.

¹ Споменатите тук събития са представени пространно в основните обзорни изследвания, посветени на църковно-националното движение. – *Бурмов, Т.* Българо-гръцката църковна разпра. С., 1902, 100–205; *Ников, П.* Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. С., 1971, 114–197; *Тодев, Ил.* Църковният въпрос. – В: История на българите. Т. II. Късно средновековие и Възраждане. С., Книгоиздателска къща „Труд“, 2004, 631–640.

В тази ситуация новоопределеният цариградски патриарх Йоаким II предприема поредица от действия, чрез които демонстрира привидна отстъпчивост пред някои минималистични претенции на българите, като отстраняване на компрометирани се архиереи в епархиите им и назначаване на съответните катедри на духовници с българска етническа принадлежност. Успоредно с това Патриаршията предприема редица пропагандни мероприятия срещу разбунтувалата се нация. Чрез брошури, периодични издания и чрез контакти в дипломатическия корпус и с високопоставени правителствени чиновници е обосновавана и популяризирана тезата на Вселенската църква за нелегитимността на българските антипатриаршески инициативи.

Въпреки видимия натиск от страна на патриарх Йоаким II и на приближените му синодални архиереи българските цариградски дейци не проявяват пасивност или отстъпчивост. Светските предводители на движението осъществяват периодични срещи с министъра на външните работи и изповеданията Али паша. На тези срещи те припомнят, че продължават да чакат Високата порта да декларира своята позиция по църковните искания на техните сънародници от много селища и епархии. Продължават и консултациите с най-активните дейци на регионалните елити по въпроса за конкретните параметри на програмата за йерархическа самостоятелност. Декларирайки по недвусмислен начин неотстъпчивостта си от претенцията за църковна автономия, на 16 януари 1861 г. депутацията от 11 души, представляващи различни региони и епархии, връчва на Али паша нова молба с обосновани искания по църковния въпрос².

В документа от 16 януари 1861 г. за пореден път е заявено, че българите „припознават и почитат“ вселенския патриарх, но искат да имат своя независима църква в рамките на Вселенската. Те предлагат въпросната църква да е оглавена от архиерей с титла „архиепископ на всичките българи“, който да се излъчва и определя от „народа и от българското духовенство“ и да се ръкополага от „българското духовенство“. Тази писмена декларация не противоречи на принципа на църковната самостоятелност, прокламиран през пролетта на предходната година. В нея има един нов момент, отсъстващ от текстовете на прошението от 1860 г. Тя съдържа заявка за готовност за преговори – чрез неангажираната формулировка, изказваща уважение на патриаршеската власт, и чрез мъглявите обещания за финансови компенсации на Вселенската църква при евентуално отделяне на българските епархии.

В самото начало на 1861 г. се активизират и определени извънстолични среди, свързани с църковното движение. Пловдивските дейци, оглавени от

² Текстът на прошението е публикуван в тогавашния печат в явно редуциран, но достатъчно автентичен вид. – Цариградски вестник, г. XI, бр. 8 от 18 февруари 1861. Вж. и: Писмо на Й. Дайнелов (Цариград) до Г. Ст. Раковски (Белград) от 18 януари 1861. – Архив на Георги Стойков Раковски. Т. III. Писма до Раковски [от] 1861. С., 1966, 81–82; Писмо на Хр. Арнаудов до Н. Хр. Палаузов от 17 януари 1861 г. – Русия и българското националноосвободително движение 1856–1876. Т. I. Част 2. С., 1990, 34–35.

—р Стоян Чомаков, настояват за свикване на общонационално представително събрание в Цариград³. Емигрантските дейци в Букурещ и Одеса настояват да продължи натискът пред правителството за получаване на пълна църковна самостоятелност, като успоредно с това се засилят и лобистките действия пред дипломатите на Великите сили, имащи отношение към въпроса за статута на християните в Османската империя. Още по-радикално позиция заемат браилските българи, които в самото начало на 1861 г. провестяват проект за създаване на самостоятелна българска църква, която да не е подчинена нито на Папския Рим, нито на Константинополската патриаршия⁴. Както и би могло да се предполога, надигащият се български радикализъм създава предпоставки за консолидиране на патриаршеските архиереи около относително твърдата и недиалогична позиция на патриарх Йоаким II по затягащия се църковен спор.

На 23 и 24 февруари 1861 г. в Патриаршията се провежда специално свикан по българския въпрос *църковен събор*, председателстван лично от патриарха. В състава му са призвани да участват още петима патриарси — двама бивши и тримата източни (Калиник Александрийски, Йеротий Антиохийски, Кирил Йерусалимски). В работата на форума се включват и 21 владици. Част от тях ръководят (поне формално) български епархии — Гедeon Софийски, Матей Самоковски, Доротей Нишавски, Паисий Зрачански. След предварително уточняване на реда, по който ще се действа, патриархът и делегираните към него архиереи призовават на три пъти през специални тратеници епископ Иларион Макариополски и митрополит Авксентий Велешки да се явят пред форума и да дадат обяснение за неканоничните си действия от Великден 1860 до началото на 1861 г. Те отказват да обяснение, че се опасяват да не бъде упражнено насилие върху им⁵. Това съставлено непокорство дава основание на събраните в залите на Патриаршията митрополити и патриарси да произнесат по отношение на епископ Иларион и на съдията му — митрополит Авксентий — една от най-тежките присъди за духовник с архиерейско звание. На двамата български лидери са отнети всички духовни санове. Решено е те да бъдат трайно отстранени от столицата, като се въдворят без право на напускане в определено от патриарха място в пределите на Империята⁶. Това наказание, носещо популярното име *заточение*, има за цел да обезглави българската общност

³ Църковен архив. Кн. I-II. Стъкмил Д. Мишев. С., 1925, 95–97

⁴ Цариградски вестник, г. XI, бр. 9 от 25 февруари 1861; Дунавски лебед, г. I, бр. 34 от 19 май 1861.

⁵ Обстоятелствата около трикратната покана спрямо Иларион и Авксентий да се явят пред събора и около конкретното решение за низвержението им са описани в две писма и една дописка на преките наблюдатели на тези събития Стоил Балкански и Йосиф Дайзелов с дата 1 март 1861 г. — Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, 202–209; Дунавски лебед, г. I, бр. 25 от 14 март 1861.

⁶ Документи за българската история. Т. III. Документи из турските държавни архиви. Подбрал и превел Панчо Дорев. Ч. I. (1564–1872). С., 1940, 395–396.

в столицата. Съборът се произнася и спрямо поведението на митрополит Паисий Пловдивски, който е повикан още през м. януари в столицата, за да даде обяснение за отричането си от Патриаршията⁷. Тъй като Пловдивският митрополит не се явява нито пред синода, нито пред събора, решението по отношение на него също е произнесено задочно. И той е лишен от духовен сан, като са отнети всичките му духовни звания⁸. В правителствената канцелария съевременно е депозирано искане да се предприемат административно-наказателни действия за отстраняване на низвергнатия архиепiscop от катедрата му и за изпращането му на заточение⁹.

В посланието на патриарх Йоаким II, отправено във връзка с низвержението на Иларион и Авксентий, е направен кратък обзор на политиката на Вселенския престол по отношение на българските епархии от последните години. Лансирана е тезата, че след прокламирането на Хатихумаюна са направени отстъпки по отношение на тези епархии, свеждащи се до назначаване на владци от български произход и до толерантно отношение към българския език и към българските образователни учреждения. Позовавайки се на споменатите действия и на опасността от приобщаване на част от българите към новосъздадената униатска църква, съборът се ангажира въпросната политика да продължи, като се съблюдават определени правила по отношение на българските епархии. Въпросните правила са формулирани като 15 отделни текста, станали известни сред тогавашната публичност като „15-е [патриаршески] точки“¹⁰.

⁷ Кирил митрополит Пловдивски. Паисий митрополит Пловдивски в църковно-наrodnата борба. Пловдив, 1948, 120–123. Вж. и писмото на П. Куртович до Ст. Чомаков от 17 февруари 1861 г. – НБИБ–БИА, ф. 2, а.е. 317, л. 1–2.

⁸ Издаденото като отделен акт решение на събора за отнемане духовните звания на Паисий Пловдивски е разпространено в отделно патриаршеско послание, стигнало до епархиите в печатен вид на два езика – български и гръцки. – ЦДА, ф. 1318, оп. 1, а.е. 3621; Кирил митрополит Пловдивски. Паисий митрополит Пловдивски..., 299–303.

⁹ Вж. текста на патриаршеския такрир, с който се съобщава за решенията на събора по отношение на митрополит Паисий Пловдивски. – Документи за българската история..., Т. III, с. 399.

¹⁰ Съдържанието на въпросните 15 точки е оповестено чрез цитираното патриаршеско послание и чрез българския печат. То е вложено и в такрир на Вселенския патриарх до Високата порта, изискващ разрешение за прилагането на новата реформена политика по отношение на българите. – Бурмов, Т. Българо-гръцката църковна разпра, 176–179; Документи за българската история..., т. III, 396–398 (в тази публикация на патриаршеския такрир, последвал събора от февруари 1861 г., е срещена датата на документа, като той е отнесен към ноември 1860 г.); България, г. III, бр. 106 от 29 март 1861; Цариградски вестник, г. XI, бр. 15 от 8 април 1861. Текстът на фермана за одобряване на „15-е точки“ е отпечатан отделно на български език и разпространен из българските епархии като отделно книжно тяло. Екземпляр от този печатен документ е съхранен в НБКМ, където е описан като отделно издание под заглавие „Превод високого царското фермана. Цариград, 30 март 1861“. Препис от същия документ се съхранява в архива на софийския общински деец Христо Стоянов. – ЦДА, ф. 111к, оп. 1, а.е. 170.

До какво се свеждат обещанията от 24 февруари 1861 г.? 27-те духовни лидери на Вселенската църква се подписват под обещание, че „отсега нататък“ в българските епархии ще се назначават за митрополити и епископи „лица от български произход“ (т. 1). Кандидатите за овакантинените архиерейски длъжности ще се предлагат от „християнските жители“ на съответната епархия и ако съответстват на образователните и духовните стандарти за заемане на длъжността, ще получават съответното назначение (т. 2). Частичното прилагане на принципа за изборност на митрополитите и епископите е съчетано с ангажименти към кадровата подготовка на българи за духовни постове – чрез създаване на българско богословско училище и чрез разширяване приема на българи в патриаршеското училище на о. Халки (т. 3, т. 8, т. 12). Патриаршията декларира, че няма да създава пречки пред развитието на българското образователно дело, като архиерейската намеса в училищните дела ще бъде съчетана със съобразяване с решенията на излъчено от съответната общност настоятелство (т. 4 и т. 5). Отговорността за постиженията и слабостите в образователната област ще се дели солидарно между митрополита и настоятелите (т. 5). Изрично е обещано, че един или двама от българските митрополити ще заседават в синода на Патриаршията на ротационен принцип (т. 7). Допуснато е също някои от българските „дървенци“, пребиваващи в столицата, да бъдат включвани в консултативните органи на Патриаршията (т. 11). Предвидено е да се подготви отделен административен правилник за управление финансите на българските митрополии, като се конкретизират църковните вземания и принципите на разпределение на църковните приходи (т. 9). Изрично е посочено, че в „църквите на чисто българските митрополии ще се служи на български език“, като официалните документи, отправяни от патриарха и синода до тези митрополии, ще са на гръцки и на български език (т. 10 и т. 13). Патриаршията се задължава своевременно да представя пред гражданските власти различните „просби“ на българите (т. 14). Посочено е и че сигналите за злоупотреба с духовна власт от страна на митрополити и/или на епископи няма да бъдат оставяни без последствия (т. 15). Като знак, че твърдо стои зад прокламираните принципи, съборът препоръчва на патриарха на няколко важни митрополитски катедри по българските земи да бъдат назначени за архиереи българи.

Новината за решенията на патриаршеския събор се разнася по българските земи с посредничеството на най-бързата тогавашна комуникационна система – телеграфа. „Казват, че него ден [26 февруари – неделя] повече от 150 депеша са изпратили [цариградските младежи] по България и Европа за това приключение“ – свидетелства съвременникът¹¹. На същия ден – 26 февруари 1861 г. – Й. Дайнелов изпраща на Г. Ст. Раковски те-

¹¹ Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, с. 208.

леграма със следното съдържание: „Фенерският патриарх с извънреден събор повика нашите свещеноначалници да дадат отговор за своето поведение. Те не склониха да се съгласят. Фанариотите ги отлъчиха. Днес Иларион отслужи тържествена служба. Българската църква ще отлъчи фенерската патриаршия идния четвъртък.“¹²

Вместо да подбуди у българите смут и несигурност, разпространената с телеграфа, писмата и периодичните издания информация за низвержението на тримата владци предизвиква у тях готовност за нови антипатриаршески действия. „Но те [съборните членове] по-добре са сторили и за тях, и за нас – пишат на 19 март 1861 г. севлиевци на епископ Иларион – като са постъпили тъй: защото [това], дето просят българите йерархия не сте причина Ваше Всесветейшество, на нашите отколешни желания, нашите жалби, които отправяхме чрез Вас до високото правителство. Следователно, [това] дето отлъчват, отвергават и прокълнават Вас, то значи, че прокълнават самия български народ, който са отправуваше до Вас да настоявате! Кога е тъй, то по-добре [са] сторили като са ни проклели, защото и ний тях ще прокълнем и не щем им веке тяхната благословия <...> Заедно с Вас отлъчени, ще чакаме отсега нататък благословия и всичко от Вас.“¹³ Цитираният откъс е показателен за това, че дори и относително малките центрове на движението към началото на 1861 г. са готови да легитимират своята воля за църковна самостоятелност не с църковното право, а с принципите на народния суверенитет и на националното представителство.

С дата 27 февруари 1861 г. е разпространено послание на цариградската българска общност до извънстоличните средища. Документът е сполучливо именуван от Г. Ст. Раковски „окръжно писмо“¹⁴. В него се съобщава за решението на „фарисейското сбирание“ за низложението на „нашите народни свещеноначалници“. Заявено е, че духовните лидери са посрещнали новината спокойно, като още на другия ден са служили в българската черква. „Народът тука е много разпален – заявяват авторите на посланието – и реши да стане в четвъртък [2 март] нарочно народен празник, в който при служението на 2-цата ни свещеноначалници ще са произнесе всенародно отлучението на фанариотските владци от обществото на християнската църква.“ На общините е препоръчано да се подготвят за аналогични действия, за да може акцията по духовното

¹² Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, с. 198. Текстът на телеграмата е отпечатан във вестник „Дунавски лебед“ още на другия ден. – Дунавски лебед, г. I, бр. 23, 28 февруари 1861.

¹³ НБКМ–БИА, ПВ – 1745. Документът е публикуван в: Й. Попгеоргиев. Материали по църковната борба..., СБНУНК, т. 24, с. 3.

¹⁴ Екземпляр от посланието от 27 февруари 1861 г. се съхранява в архива на Г. Ст. Раковски. Сред документацията на някои възрожденски общини като габровската и русенската също се намират преписи от него. – Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, с. 209;

остракиране на патриаршеските архиепископи „да се извърши напълно“, т.е. в цялата етническа територия.

На 5 март – неделя (не както предварително е оповестено на 2 март – четвъртък), в хода на специална архиерейска служба в храма „Св. Стефан“ в столицата са произнесени традиционните църковни формули за отлъчване на патриаршеското духовенство от православната църква. Службата се ръководи от епископ Иларион Макариополски и от митрополит Авксентий Велешки. В нея участват всички православни български свещеници, пребиваващи по това време в Цариград – около 40 души. Миряните, стекли се да станат съпричастни с акта, са над 3000 души¹⁵. В хода на службата богословът Тодор Бурмов прочита специално подготвено за целта слово¹⁶, в което с обстоятелствени позовавания на авторитетни канонични текстове обосновава решението за отлъчване на „всички владици, които живеят във Фенер и съставляват онова, което ний виками калугерско фенерско сборище“. След изброяване в 10 пункта на мотивите за този радикален акт Бурмов припомня, че освобождавайки се от духовната опека на Вселенската църква, българите определят свои архиепископи – лица, които „имаха потребните качества на един истинен архиепископ и сами се ужасяваха от дълбокото нечестие [и] от нечувания разврат на фенерските калугери“. Тези архиепископи народът поставя начело на новата си йерархия, като се уповава, че те ще създадат условия „да се върне честта на Христовото и на нашето [българското] име“. Така, отлъчвайки досегашните си църковни началници и въздигайки новите – излъчени в хода на църковното движение – българите декларирали волята си да следват принципите, прокламирани в хода на Великденската акция. В края на тържествената служба са произнесени анатемни по адрес на патриаршеското духовенство. Този словесен акт е посрещнат от множеството с радост, а моментът е окачествен като начало на „златна епоха“ в българската история – „епоха на крайното ни от гърците отделение“¹⁷.

В следващите няколко седмици аналогични актове са осъществени и в редица други центрове на движението. Те са реализирани по цариградския сценарий от 5 март 1861 г., като в хода на службите е четен специално разпространен из страната текст, съдържащ мотивировка на радикалните действия и специални словесни формули по отлъч-

¹⁵ Дунавска зора, г. I, бр. 26, 21 март 1861. Службата е описана и в писмо до Н. Златарски от цариградските лидери. – НБКМ–БИА, ф. 783, оп. 2, а.е. 17, л. 5–6.

¹⁶ Текстът на словото е отпечатан като отделна брошура и е разпространен по българските земи. „От онова благородно анатиматисване се изпрати везд, гдето диха българска душа, от което приемете [екземпляр и вий]“ – пише на 8 март 1861 г. Й. Дайнелов до Г. Ст. Раковски. – Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, с. 237. Вж. екземпляра от словото във фонда на Г. Ст. Раковски. – НБКМ–БИА, ІВ – 1736.

¹⁷ Дунавска зора, г. I, бр. 26, 21 март 1861. Вж. и свидетелствата на хаджи Николи Минчолу за събитията от 5 март 1861 г., съхранени в негово писмо от 6 март с.г. до Н. Златарски. – *Понгеоргиев, Й.* Материали по църковната борба. – СБНУНК. Т. 22–23. С., 1906–1907, с. 80.

во³¹, Елена³². За мащабността на въпросната кампания свидетелства едно кратко съобщение на Ст. Балкански до Г. Ст. Раковски от 8 март 1861 г.: „Отвън [от извънстоличните селища] всеки ден телеграфите плющят, че навсякъде афоресали.“³³

Освен изброените градове, за ангажираността на които с антипатриаршеските действия от пролетта на 1861 г. има безспорни свидетелства в съвременни извори и регионални изследвания, могат да се добавят имената на някои, за които има несигурни податки за принадлежност към националната акция. В доклада си до руския външен министър от 21 март с.г. А. Лобанов споменава, че „същите демонстрации [като в Пловдив] придружени от ентузиазиранието на народа са станали в Плевен, Свищов, Русе, Силистра, Шумен, Карнобат, Сливен, Търново“³⁴. Още по-широкообхватно е описанието на Хр. Караминков (Цариград) в писмото му до Минчо Радков (Севлиево) с дата 27 март 1861 г. „По следствие на афоризмото патриаршеско – пише той – сте се научили, че и нашите българи по цяло Румели проклеха и афоресаха гръцкия патрик и синода му и сега си пращат представители от всички кази, за да просят от ч[естното] правителство да ни припознае вече йерархията.“³⁵ В дипломатическите доклади на френския посланик Шарл дьо Лавалет от пролетта на 1861 г. също е акцентирано върху мащабността на антипатриаршеските действия на българите от различни епархии и селища³⁶.

Особено любопитно протичат събитията в Пловдив, където актът по проклеването на служителите на Вселенската църква е ръководен лично от митрополит Паисий. „За отговор на патриарха за отлучението на пловдивският митрополит – свидетелства Н. Геров, – както и за Т[ехни] П[реосвещенства] Илариона и Авксентия, тукашният Паисий служи в неделя православна тържествена служба с 24 души свещеници от околните градове и по-големите села. На тая служба отхвърлиха патриарха и после подписаха акта на отделението. Истото ся повтори после и в другите градове на епархията и в по-големите села от поповете на по-малките околни села и по-големи демонстрации.“³⁷ Пловдивската акция оказва катализиращо въздействие

³¹ Гъбенски, Хр. и П. История на града Габрово и Габровските въстания, с. 85; Цонева, Д. Борбата за национална просвета и църковна независимост и връзките на габровци с Иларион Макариополски. – В: Култура, църква и революция през Възраждането. Сливен, 1995, с. 241; Цонева, Д. За кореспонденцията между Иларион Макариополски и габровската градска община. – ДК, 1998, кн. 3, с. 23.

³² България, г. II, бр. 107, 5 април 1861.

³³ Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, с. 241.

³⁴ Русия и българското националноосвободително движение..., т. I, ч. 2, с. 72.

³⁵ НБКМ-БИА, ПВ – 8415.

³⁶ ЦДА, ф. 1318, оп. 1, а.е. 3795.

³⁷ Писмо на Н. Геров (Пловдив) до Хр. Георгиев (Букурещ) от 31 март 1861 г. – Из архивата на Найден Геров. Кн. I. Кореспонденция с частни лица. А-М. С., 1911. с. 243. Повече за анатемосването на Патриаршията в Пловдив вж. в: Документи за българската история..., т. I, 233–234; Генчев, Н. Възрожденският Пловдив..., 218–219.

ването на патриаршеското духовенство¹⁸. „Патриархът ни афореса всички синодално – обобщава след месеци Ив. Селимински, – а ние го афресаме общонародно. Той само на дума, а ние на дело. Прочее, и двете страни се разделихме една от друга съгласно с всички апостолски и съборни правила на християнската църква и работата се свърши.“¹⁹

Ползвайки за основа текста на столичното „афоризмо“, някои от местните лидери съставят свои локални варианти на обръщението към духовенството и миряните, оповестяващо процедурата на изхвърляне на патриаршеските архиереи от православната общност²⁰. Така през месеците март и април в хода на тържествени служби са произнесени анатемни по адрес на патриаршеското духовенство в основни митрополитски и епископски средища – Търново²¹, Пловдив²², Кюстендил²³, Шумен²⁴, Варна²⁵, Русе²⁶, Ловеч²⁷. Към общонационалната акция се приобщават и редица други селища, които традиционно проявяват активност в хода на църковното движение – Сливен²⁸, Стара Загора²⁹, Пазарджик³⁰, Габро-

¹⁸ Този текст е публикуван като приложение към доклада на Н. Геров до Ал. Лобанов от 8 март 1861 г. – Документи за българската история..., т. III, 233–236.

¹⁹ Цитатът е от посланието на българската община в Браила до цариградските лидери от 19 ноември 1861 г., съставено от Ив. Селимински. – *Шопов, Ат.* Д-р Стоян Чомаков. Живот, дейност и архива. – СББАН. Клон историко-филологичен и философско-обществен. КН. XII. С., 1919, с. 104.

²⁰ Специфичен текст, четен в хода на „афоресването“ на патриаршеските владци, е съставен в Пазарджик. – Дунавски лебед, г. I, бр. 28, 4 април 1860.

²¹ НБКМ–БИА, ПА – 1414; ф. 49, а.е. 21, л. 6–7; *Й. Понгеоргиев*. Материали по църковната борба. – СБНУНК. Т. 24. С., 1908, 5–7; България, г. II, бр. 104, 15 март 1861, бр. 106, 29 март 1861.

²² Документи за българската история. Т. I. Архив на Найден Геров (1857–1876). Подреден от Тодор Панчев. Част I (1857–1870). С., 1931, с. 258; *Кирил митрополит Пловдивски*. Паисий митрополит Пловдивски..., 133–136; *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. С., 1981, 218–219.

²³ Дунавски лебед, г. I, бр. 28, 4 април 1861; *Дебоички, В.* Църковно-националното движение в Кюстендил и Кюстендилска епархия през петдесетте–седемдесетте години на XIX век. – ИИМ–К. Т. II. Кюстендил, 1990, 61–62.

²⁴ НБКМ–БИА, ПВ – 1109; Дунавски лебед, г. I, бр. 34, 19 май 1861; *В. Бонева*. Българското възраждане в Шумен и Шуменско. Църковно-национални борби и постижения. В. Търново, 2002, 87–93.

²⁵ Спомени на свещеника Константин Дъновски. – ИВАД. Т. IV. 1911, 17–18.

²⁶ Дунавски лебед, г. I, бр. 30, 8 април 1861.

²⁷ *Димитров, Г. Г.* Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Ч. I. С., 1894, 396–397.

²⁸ НБИН–БИА, кол. 7, а.е. 6, л. 1–2; Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, 228–229; *Табакков, С.* Опит за история на град Сливен. Т. II. Обществено-политически живот в Сливен и Сливенско. С., 2002, 441–442.

²⁹ 150 [сто и петдесет] години Община Стара Загора. Документален летопис 1849–1999. Ст. Загора, 1999, с. 23.

³⁰ Дунавски лебед, г. I, бр. 28, 4 април 1861.

върху хода на антипатриаршеските прояви в другите региони. Тя е възприета не само като модел за действие, но и като мотив за непоколебимо придържане към концепцията за пълна църковно-народна самостоятелност.

В хода на кампанията по общобългарското провъзгласяване на патриаршеските владици за отстранени от православната общност е осъществена *видима координация на действията на извънстоличните центрове от страна на цариградските лидери*. Сред архивните материали по църковния въпрос, събрани от Ат. Шопов, се пази чернова на документ тип формуляр, съставен в Цариград и разпространен из епархиите³⁸. Написан в духа на традиционната дипломатика на махзарния жанр, документът изтъква, че българите наскоро са се „развързали“ от „противното“ тям подчинение на Цариградската патриаршия и са провъзгласили създаване на своя йерархия. Позицията са на постановленията на Хатихумаюна, съставителите изразяват надежда, че правителството ще обърне внимание на техните „праведни и невинни желания“, формулирани този път само в две точки: 1. Искане за „припознаване и утвърждение“ на независимата българска йерархия чрез натоварване с легитимна власт на създаденото вече „българско духовно началство“; 2. Разрешение да се „уреди“ църковно-административното управление на онези епархии, които „на царско здраве се населяват от българи“. В типичния махзар е оставено празно място за името на казата, от която то се отправя. Оставено е място и за името на пратеника на българското население от съответната административна единица, който чрез същия този документ се упълномощава да представлява сънародниците си пред съответните правителствени институции. За факта, че документът реално е ползван като основа на регионални прошения, имащи същевременно характер на пълномощни писма, свидетелства запазен в архива на русенската община вариант с попълнени данни на самата община и с отбелязано името на нейния делегат, включил се през пролетта и лятото на 1861 г. в институцията на народното представителство³⁹.

Решението да бъдат заточени тримата низвергнати владици – епископ Иларион Макариополски, митрополит Авксентий Велешки и митрополит Паисий Пловдивски – е взето от патриаршеския събор, заседавал

³⁸ ЦДА, ф. 1546к, оп. 1, а.е. 301, л. 1–2. Документът е чернова – ръкопис. Има задрасквания и добавки. При обработката му архивистът е направил съвсем обща датировка – преди 1870 г., тъй като в текста няма никакви преди податък за дата. Въз основа на конкретното му разполагане в логиката на църковното движение този документ може да се свърже с месеците февруари, март или април 1861 г., когато тече подготовка за изпращане на български представители в столицата. Тази датировка е безспорна и с оглед наличието на вариант на същия текст в архивата на русенската община.

³⁹ Понгеоргиев, Й. Материали по църковната борба. – СБНУНК, т. 24, 147–148. Русенският махзар-пълномощно също няма дата, но той безспорно е отпреди края на април 1861 г., когато в столицата вече се събират представителите по църковния въпрос.

на 23–24 февруари 1861 г.⁴⁰ То обаче не е поставено в действие от властите веднага, а самата Патриаршия не разполага с необходимите административно-разпоредителни правомощия, за да го реализира самостоятелно. Изчакването се налага – от една страна – заради дипломатически натиск на британската дипломация спрямо султанското правителство, насочен към избягване на крайни мерки спрямо българските духовници⁴¹. От друга страна, Високата порта изчаква развоя на униатското движение и търси индиректни начини да тласне тримата непокорници в удобното ней лоно на католицизма. Същевременно българите от различните региони и от столицата се изказват категорично против отстраняването на духовните им лидери. В хода на кампанията по избор на представители по църковния въпрос и по делегирането им в Цариград различните общини изрично се изказват за съхраняване архиерейското достойнство на владичите. Появяват си единични протести, настояващи за оставане на Иларион, Авксентий и Паисий по местата, където те са установени, до евентуалното решаване на църковния въпрос с участието на пристигащите в столицата „депутати“. В такъв смисъл е съставено писмото на севлиеви до епископ Иларион Макариополски от 19 март 1861 г.⁴² Още по-рязка е дописката от Пазарджик с дата 18 април 1861 г., отразяваща обстоятелствата около отвеждането на митрополит Паисий от Пловдив⁴³. В нея въпросният акт е квалифициран като „безчеловечна постъпка на симонистът гръцки патрик и [на] синодът му“. Поискано е властта да се намеси в полза на българите. В гневно писмо от Варна с дата 19 април 1861 г. братя Добрович бележат, че решението за заточване на владичите представлява мерзка постъпка, която трябва да получи достоен отговор от страна на българите: „Требва или да мрем, или да се изнервим; ни може търпя това унижение и ново робство.“⁴⁴

Независимо от широкото протестно движение на 15 април – в деня на официалното посрещане на новия българо-униатски архиепископ в Цариград – е издадена разпоредба на Високата порта за влизане в сила на

⁴⁰ Текстът на патриаршеския такрир, с който се иска заточението на епископ Иларион и митрополит Авксентий, съдържа обстоятелствена мотивировка на непопулярното съборно решение. Той е подписан от всички участници във форума и съдържа обвинения срещу низвергнатите архиереи, че „прибягват до разни бунтувания и извъртания и разраждават ума и разума на простите хора“. – Документи за българската история..., т. III, 395–396.

⁴¹ В писмо до брат си Д. Крестич (Свищов) с дата 8 март 1861 г. А. Крестич (Цариград) съобщава, че сред огласяване на предложението за заточение „английския и холандски посланици дадоха тутакси нота на Портата да спре намерението си“. – НБКМ–БИА, ПВ – 4078. Вж. и: Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, с. 232.; Дунавски лебед, г. I, бр. 26, 21 март 1861.

⁴² НБКМ–БИА, ПВ – 1745.

⁴³ Дунавски лебед, г. I, бр. 32, 2 май 1861.

⁴⁴ Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, с. 408.

патриаршеското решение за заточение на Иларион и Авакум⁴⁵. След това – на 20 април – те пристигат в българския метох при храма „Св. Стефан“⁴⁶. Посрещнати са от развълнувано множество – около 100 души, които са разтревожени за съдбата на духовните си лидери и стотици от тях остават на денонощно бдение около метоха. Според предварителното правителствено решение на 22 април владиците би трябвало да бъдат отведени от столицата под конвой за местата, където ще бъдат въдворени. Този план обаче се проваля от миряните, които посрещат епископ Иларион още на пристанището и денонощно обсаждат метоха, в който двамата низвергнати владци очакват разпоредбата за заточението им да бъде приведена в изпълнение. В знак на протест срещу безапелативността на въпросното решение „комисарите“ Хр. Тъпчилещов, Д. Гешов и хаджи Николи Минчогул подават оставка пред Али паша⁴⁷. С този жест те демонстрират формално прекъсване на посредническата си дейност пред правителството, което чрез административната разпоредба за заточението застава фактически на страната на Патриаршията.

Основанията за недоволството на лидерите и на разбуненото множество се удвояват от факта, че представените събития се разиграват в пределите на страстната седмица. 20 април е Велики четвъртък, а 22 април е Велика събота. Разгневени от невъзможността да посрещнат най-големия си църковен празник заедно със своите духовни предводители, близо 1500 българи декларираат, че ще защитават с телата си живота и честта на архиереите. „Като са мръкна [на 20 април, четвъртък] – свидетелства М. А. Мутаф, – дохожда заптие Мюдюру и иска да [в]земе владиците ни. Народът обявява, че той е готов да умре за пастирите си [и] няма да ги пусне. Нека ни изколи царят всички ни – викаше народът – ние нема да

⁴⁵ Писмо на М. А. Мутаф (Цариград) до българската община в Русе от 24 април 1861 г. – Църковен архив. Т. III. С., 1931, 78–80; Арнаудов, М. Иларион Макариополски и българският черковен въпрос. – В: Иларион Макариополски Митрополит Търновски 1812–1875. Биография, спомени и статии за петдесетгодишнината от смъртта му. С., 1925, с. 222; Димитров, Г. Княжество България в историческо..., с. 400.

⁴⁶ Развитие на българските събития в Цариград в периода 20–29 април 1861 г. е представено в многобройни извори, изхождащи от преки участници и наблюдатели на събитията. Настоящата реконструкция се позовава на най-представителните от тях. – Летящият лист Дунавскаго лебеда [от] 29 април 1861; Дунавски лебед, г. I, бр. 32, 2 май 1861, бр. 33 от 11 май 1861; Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, 411–412, 424–431; НБКМ–БИА, ф. 783, оп. 1, л. 66, 86; Попгеоргиев, Й. Материали по църковната борба..., СбНУНК, т. 24, 15–17; Цариградски вестник, г. XI, бр. 18 от 29 април 1861, бр. 19 от 6 май 1861; [Т. Бурмов.] Цариградските българи по Великден. – Български книжици, г. I, кн. 1, май 1861, 27–37. Архив на Николай Павлович 1852–1894. С., 1980, 297–298; Миларов, Св. История на българския народ 679–1877. Пловдив, 1885, с. 178; Бурмов, Т. Българо-гръцката църковна разпра, 196–205; Карапетров, П. Сбирка от статии. Средец, 1898, 44–48.

⁴⁷ Писмо на Д. Тюлев и П. Павлов (Цариград) до Г. Ст. Раковски (Белград). – Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, с. 410.

връднем. Да попръскаме с кръвта си барем войската, но пастерите си не даваме, защото, защото несправедливо се заточават.⁴⁸ След тази недвусмислена декларация мнозинството от разбунтувалите се българи както през нощта, така и на другия ден продължават да държат метоха под обсада.

Според някои източници в най-нажежените моменти на тези предвеликденски дни броят на българите, обградили националния си имот в имперската столица, достига до 3000–4000 души. За осигуряване на реда периодически патрулират групи по неколкостотин войници, но те са инструктирани в никакъв случай да не употребяват сила спрямо демонстрантите. Последното обстоятелство окуражава българското множество. То не само че не допуска никой външен човек да се доближи до сградата, но дори възпрепятства влизането на хаджи Николи, съпроводен от един правителствен чиновник, да се добере до вратите на временното убежище на владиците. В писмо до търновските си съграждани хаджи Николи споделя, че в хода на тази драматична ситуация се е респектирал от „разпаления народ“, който е възпрял него и турчина с „дърпане“ и с „дървен тоспод“⁴⁹. Фактът че разбуненото множество прибягва към физическо насилие спрямо един от най-авторитетните тогавашни светски лидери на търковното движение е показателен, че ситуацията е взривоопасна. Това обстоятелство е отчетено от правителството, което след подаване на прошение до султана от страна на българите разрешава владиците да останат в столицата и по време на празниците.

Успоредно с подаване прошение до правителството за отмяна на решението за заточение⁵⁰ е депозиран документ с аналогично съдържание и в представителствата на великите сили. В съхранен вариант на този текст е отправена молба съответният посланик да употреби влиянието си, за да се възпре отвеждането на общобългарските „духовни отци“. Поискано е да се разсеят клеветите по адрес на българите и да се потърсят възможности за прилагане по отношение на тях на прокламирания в Хатихумаюна принцип за „равенство на народите в Империята“⁵¹. Реакциите на посланиците спрямо поредното искане на подкрепа от страна на конфронтирания се с Патриаршията народ е повече от показателна⁵². Ал. Лобанов влага цялото си дипломатическо майсторство, за да не се стигне до финализиране на очертаващото се радикално скъсване на българите с Вселенския престол.

⁴⁸ Църковен архив, т. III, 79–80.

⁴⁹ Понгеоргиев, Й. Материали по църковната борба. – СБНУНК, т. 24, с. 15.

⁵⁰ Текстът на прощението е преведен на български и изпратен от Й. Дайнелов на Г. Ст. Раковски. Малко по-късно той го публикува във вестника. – Дунавски лебед, г. I, бр. 35, 23 май 1861; Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, 438–439.

⁵¹ Русия и българското националноосвободително движение..., т. I, кн. 2, 105–106.

⁵² Отношението на дипломатическите представители в Цариград спрямо българското искане за натиск върху правителството за отмяна решението за заточение е представено в подробен доклад на Ал. Лобанов-Ростовски до А. Горчаков с дата 25 април 1861 г. – Русия и българското националноосвободително движение..., т. I, кн. 2, 99–104.

Пруският посланик заема традиционната за страната си дистанцирана позиция спрямо разразилия се „религиозен“ спор. Шарл дьо Лавалет – представителят на френското правителство – не крие своята ангажираност с прокатолическото течение в църковното движение. Британският посланик Хенри Булвер също не дава знаци, че е готов да подкрепи българското искане. Позицията му не е странна, тъй като изпълнението на искането за заточение би обезглавило временно българското движение и би го поставило в уязвимо положение. А това положение отваря повече ниши и за прозелитичната дейност на протестантските мисионери, и за политическите инициативи на вещата британска дипломация.

Съзнавайки липсата на възможност за безусловна дипломатическа подкрепа от страна на някоя велика сила в този повратен за българското движение момент, възрожденският публицист представя ситуацията шаржово. След разказа за посещенията на водената от Т. Бурмов „депутация“ в различните посолства той заключава: „Прочее ан[глийският] пос[ланик] приел депотацията и прошението с голяма наклонност и [с] комплименти, французкият – лицемерно, рус[кият] – мужишки, австр[ийският] – магарешки. <...> Италианският же най-учтиво, най-благородно и най-състрадателно, като предлагал, че Италия иска свободата <...>, но сношенията ѝ не са близки с Турция дотолкова, [че да въздейства].“⁵³ Няма обиди в българското възприемане на начина, по който реагират дипломатите. Няма обаче и подценяване на факта, че църковният въпрос се е интернационализирал до степен, при която всички основни инициативи трябва да отчитат позициите на великите сили, разполагащи със силно политическо лоби в Османската империя.

Съществуват неоспорими документални податки, че в периода 20–29 април 1861 г. е направен поредният опит низвергнатите владци да бъдат приобщени към униатската църква. В лично писмо с дата 20 април до епископ Иларион Макариополски Драган Цанков припомня „приказките“, разменени предходния ден между двамата, и декларира средното: „Бъдете уверени, че [в]сичкият съединен български народ, както и духовенството му, ще Ви приеме с голямо възхищение.“⁵⁴ За натиска върху Иларион и Авксентий свидетелства и кореспонденцията на френския посланик Ш. Лавалет. В писмата, отправени от него до Париж по това време, изрично е отбелязано, че на българските духовни лидери е обещано отмяна на заточението, ако се присъединят към униатската църква⁵⁵. Зад

⁵³ Дунавски лебед, г. I, бр. 33, 11 май 1861. Автор на този силен текст е Й. Дайнелов. – Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, с. 430.

⁵⁴ НА БАН, ф. 54к (Васил Друмев/митрополит Климент Търновски), оп. 1, а.е. 390. Вж. и: Български книжици, г. IV, кн. 1, май 1861, с. 37.

⁵⁵ Кирил патриарх Български. Католическата пропаганда сред българите през втората половина на XIX век. I. 1859–1865. С., 1962, с. 201; Дамянов, С. Франция и българската национална революция. С., 1968, с. 110.

за анулиране на правителствени разпоредби.

Успоредно с активните проуниатски действия от страна на френската дипломация по това време в столицата се появяват слухове, разпространявани от най-вече от руските политически среди, че сър Хенри Булвер се е опитал да „присъедини българите към протестантството“⁵⁶. Тези слухове не са лишени от основание. По думите на самия Иларион Макариополски пред Й. Дайнелов владиката е съгласен българите да станат „секта на протестантството“, като изменят някои вероизповедни принципи и някои църковни обреди. След евентуално приобщаване към протестантските конфесии съответните държави (най-вече Англия) „обещават писмено всичко каквото ищем и не ще са месят в нищо“. Правителството обаче отказва да признае народа под името „протестант булгар милети“⁵⁷. Така или иначе, и епископ Иларион Макариополски, и митрополит Авксентий Велешки не отстъпват от симпатичната на мнозинството българи позиция – да отстояват църковната самостоятелност на нацията в пределите на източното православие.

Останали верни на дотогавашната линия на църковното движение, двамата духовници ръководят тържествените великденски служби. „Божествената служба се вършеше с голям възторг“ – свидетелства съвременникът Й. Дайнелов, като уточнява, че в събота и в неделя в българския храм се събират около 4000 българи. Специфичен антифанариотски привкус придобиват и великденските веселия на цариградските българи. В писмо до Н. Павлович с дата 8 май 1861 г. наблюдателят на тези събития С. Тепавски рисува следната живописна картина: „Ето как празнувале: откак извършили литургията, както ся следува, и откак ся похристосвали братски, младежите се разделили на две тайфи. Както едната, тъй и другата ся хванали за ръце на хоро и като писнали по две гайди и едно дайре както пред едната, тъй и пред другата тайфа, заиграли [х]оро и двете. И едната [играе] по едната страна на улицата, която минува покрай дома на патриарха, а другата [играе] по другата страна. И играшком обикаляли цяла[та] улица и ся срещали при дома на патриарха, где ся спирали, та пяли и пили за здравето на българ[ския] народ, па тогава са разминували.“⁵⁸ След масовите тържества на Великден (23 април) народът се разотива, като в метоха остават да дежурят на смени няколко десетки младежи, които се опасяват, че скоро пак ще бъде направен опит за принудително отвеждане на владиците на местата, определени за въдворяването им. Прогнозата им се оказва вярна. В края на следвеликденската седмица – на 29 април (събота) – е предприета добре

⁵⁶ Русия и българското националноосвободително движение..., т. I, с. 104.

⁵⁷ Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, с. 429.

⁵⁸ Архив на Николай Павлович..., с. 297.

организирана силова операция за отстраняване доброволната охрана на двамата владци и за изпращането им на заточение.

Според свидетелства на съвременници за отвеждането на епископ Иларион и митрополит Авксентий са мобилизирани около 2000 войници. В определения ден те обграждат българската църква от всички страни и без употреба на оръжие отстраняват десетократно по-малобройната група български младежи. „Какво беше пак това зрелище – разказва Св. Миларов, – кога[то] постъпиха войскарите и чиновниците турски вътре в метоха, гдето бяха владците и гдето българите, обхващати ръка по ръка представиха стени от тела и не пропускаха войскарите до милите си и премили предводители! И къс по къс паднаха тези стени, додето най-сетне не се показах просълзените владци, които бяха отнети от сред крайно разтъжени народ. Ето как българите проведоха тогава най-трогателната и най-величествената мирна демонстрация!“⁵⁹ Писани от дистанцията на повече от две десетилетия, цитираните редове са съхранили яркостта на емоцията, съпътствала раздялата на българите с владците им в тези напрегнати следвеликденски дни. Направената от Св. Миларов оценка, че става дума за една „величествена мирна демонстрация“ безспорно е съизмерена не само с предходните, но и със следващите събития в модерната българска история. Тази оценка е адекватна не само с оглед на голямото множество граждани, включили се в мирните протести срещу патриаршеската присъда, но и с оглед на респекта, който тази акция предизвиква у правителството, което така и не се решава да употреби сила срещу разбунилите се всред имперската столица българи. Видяна в обратната перспектива на последвалите я събития, „мирната демонстрация“ от 29 април 1861 г. си остава един от емблематичните актове на общобългарската воля за пълна църковна самостоятелност.

Денят 29 април 1861 г. остава паметен и с един документ, носещ знаците на тази дата и подписите на двамата заточени владци – епископ Иларион Макариополски и митрополит Авксентий Велешки. Останал в масовото съзнание с името „Завет“, той представлява обръщение на насилствено отстранените от столицата дейци към сънародниците им⁶⁰. Макар и съставен още на 19 април, „Заветът“ е отпечатан веднага след отпътуването на двамата и – както свидетелства Т. Бурмов – е раздаден на народа, събрал се на 11 май да чества паметта на Св. св. Кирил и Ме-

⁵⁹ Миларов, Св. История на българите..., с. 178. Вж. по-подробното описание на това събитие в дописка на Й. Дайнелов от 30 април 1861. – Дунавски лебед, г. I, бр. 34, 19 май 1861.

⁶⁰ Отпечатъци от този документ се съхраняват в няколко архивни сборки. Те могат да бъдат открити сред документите на Хр. Тъпчилещов, на Д. Чинтулов и на епископ Иларион Макариополски. – НБКМ–БИА, ІА – 8, ІІВ – 1853, ІІВ – 7976. Текстът е отпечатан в: Бурмов, Т. Българо-гръцката църковна разпра, 202–203; Арнаудов, М. Иларион Макариополски..., 341–342.

тодий⁶¹. Скоро екземпляри от обръщението достигат до всички основни центрове на движението. Периодичният печат също прави необходимото, за да разгласи последната воля на двамата архiereи⁶².

Написано в духа на традиционните архiereйски послания, обръщението от 29 април 1861 г. извежда на преден план готовността на двамата духовници за саможертва в името на „нашата божествена вера, която фанариотският патрик безсрамно тъпче“. Освободени от бремето на тревога за личната си съдба, Иларион и Авксентий заявяват, че отиват да страдат „за правдата и истината“, обладани от „душевна радост“. Основната препоръка спрямо миряни и духовници е да постоянстват в „православната наша вяра“ – да не се отклоняват „нито към фанариоти, нито към папишци, нито към някоя друга страна“. Очакването на владичите е, че упоритото следване на избраната посока ще доведе делото до желания край. Запазвайки архiereйско достойнство, неформалните ръководители на неформалната българска църковна общност тръгват натоварени най-вече от бремето на неизвестността – Иларион към Кюта (Мала Азия), Авксентий към Болу (Мала Азия)⁶³.

„В същия ден, в който се изпратиха народните пастири на заточение – разказва Г. Г. Димитров, – владиката Доротея писмено съобщи на свещениците при българската църква да не служат без позволение на патриарха. Те обаче служиха, патриархът не искаше да дразни вече народа, тъй като свещениците на българската църква пак си останаха независими от Патриаршията.“⁶⁴ Тази независимост, разбира се, е само фактическа, но нежеланието на патриарх Йоаким II да противостои на българското упорство е илюстрация на обстоятелството, че позициите, отвоювани от българите в хода на протяжния конфликт, не са за подценяване.

Две седмици преди отвеждането на епископ Иларион и митрополит Авксентий е осъществена близка по характера си операция в Пловдив⁶⁵. На 15 април тамошният митрополит Паисий е привикан при мютесарифа

⁶¹ Бурмов, Т. Българо-гръцката църковна разпра, с. 203.

⁶² Вариантът, публикуван във в. „Дунавски лебед“, е с дата 19 април. Това е предварителният текст, подготвен във връзка с очакването още на 20 април владичите да бъдат отведени от столицата. Той се различава съвсем несъществено от печатния текст, носещ дата 29 април 1861 г. Този ранен вариант е изпратен от Й. Дайнелов на Г. Ст. Раковски и той се появява както в изданието му, така и в някои публикации, съставени върху архива за амбициозния котленец. – Дунавски лебед, г. I, бр. 33, 11 май 1861 г.; Архив на Г. Ст. Раковски..., т. III, 431–432; Димитров, Г. Г. Княжество България..., 402–403; Понгеоргиев, Й. Материали по църковната борба. – СБНУНК, т. 24, с. 340.

⁶³ Български книжици, г. IV, кн. 1, май 1861, с. 27.

⁶⁴ Димитров, Г. Г. Княжество България..., с. 403.

⁶⁵ С писмо от 12 април 1861 г. цариградските лидери предупреждават пловдивчани за готвената операция по отстраняването на Паисий от Пловдив. От достъпните извори не става ясно дали писмото закъснява, или пловдивчани не съумяват да отреагират своевременно, но градът приема акта по отвеждането на низвергнатия митрополит с изненада. – НБКМ–БИА, ф. 782, а.е. 98, л. 19.

Мухлис ефенди, който го задължава веднага да тръгне под конвой към мястото на заточението – Ватопедския манастир в Света гора⁶⁶. В представения от административния началник правителствен документ Паисий е обвинен в неподчинение на патриаршеската власт. До час след оповестяването на заповедта за заточение владиката е натоварен на една талига и е изпратен под конвой по посока към Солун и Ватопед. Както справедливо отбелязва патриарх Кирил, оперативността на тези действия има за цел да не се провокират размирици и демонстрации в многоетничния град. И при все че не се минава без българо-гръцки сблъсъци и антипатриаршески изяви в Пловдив и в Пазарджик на 15 и 16 април⁶⁷, като цяло отвеждането на митрополит Паисий създава значително по-малко сътресения в сравнение с демонстрациите в столицата, предизвикани от операциите по отвеждането на другите двама низвергнати архиереи в местата, определени за тяхното временно въдворяване.

Макар и в неофициална форма, митрополит Паисий също се обръща към своите епархии. След почти месечна неизвестност, царяща в средите на пловдивските българи по отношение съдбата на отстранения архиерей, на 31 май те получават известие лично от него⁶⁸. В писмото, писано от ръката на слугата му Петър, погърченият албанец се идентифицира пълно с българската национална кауза и директно препоръчва възправилите се срещу властта на Вселенския престол негови духовни поданици да „потъпчат главите фанариотски под нозете си“⁶⁹. Сравнено с по-премерения словесен подбор на Иларионовото послание от 29 април, писмото на Паисий до пловдивчани от 31 май разкрива основателните опасения на пристигналия във Ватопед владика, че Патриаршията го смята за по-голям изменник в сравнение с другите двама низвергнати архиереи – заради това, че не е българин по произход. И заради това, че се е превърнал в стожер на българския национализъм в един град, смятан за традиционна крепост на гърцизма – Пловдив. Неслучайно отпътуването на благопристойния старец към Света гора предизвиква сериозни опасения и тревоги сред пловдивските църковни дейци, част

⁶⁶ Обстоятелствата около „отвличането на Паисий“ са представени подробно и с мотивиран коментар в: Кирил митрополит Пловдивски. Паисий митрополит Пловдивски..., 136–152. Вж. и: Дунавски лебед, г. I, бр. 32, 2 май 1861, бр. 33, 11 май 1861; Шопов, Ат. Д-р Ст. Чомаков..., 133–136; 559–562;

⁶⁷ Особено отчетливи са действията в Пазарджик. В деня, в който през града минава конвой с арестувания митрополит, по инициатива на Ст. Захариев пред местната черква демонстративно са изгорени екземпляри от патриаршеското послание, съдържащо мотивите за низложението и обещанията за реформи в полза на българите. – Димитров, Г. Г. Княжество България в историческо..., 400–401.

⁶⁸ Ат. Шопов. Д-р Ст. Чомаков..., 144–145.

⁶⁹ Пълният текст на писмото е публикуван в: Кирил митрополит Пловдивски. Паисий митрополит Пловдивски..., 147–148. Вж. и пастирското наставление на Паисий към епархиите му. – НБКМ–БИА, ПА – 1226.

които лансират идеята за приемане на унията, а други – за създаване „особена църква“. Така или иначе, положението е овладяно, като по думите на Й. Груев са взети мерки „да се задържи народът в единство и съгласие“⁷⁰. Въпросните мерки се простират не само по отношение българската общност в митрополитския град, но и по отношение на „по-големите общини и кази“, чиито лидери са привикани в Пловдив, за да се подредят делата в съответствие с новосъздаденото положение. Така непопулярната мярка за отстраняването на низвергнатия митрополит от Пловдив довежда до фактическа консолидация на българите в региона. Последното обстоятелство ще се окаже съществено по отношение на по-нататъшния ход на църковното движение не само в Тракия, но и в цялата зона на българско недоволство срещу духовната власт на Вселенската църква⁷¹.

Осъзнавайки постфактум значимия консолидационен потенциал, който се съдържа в актовете на отделянето на низвергнати владци от възбуненото българско общество, скоро след описаните събития правителството прави известни стъпки за negliжиране на случилото се. В писмо до пловдивските първенци лично великият везир Мехмед Къбразлътъпша настоява за следното: „Заточението на българските митрополити, особено на Паисия, не бива да се тълкува като презрение въобще към българите, <...> а потребва да стане то от това, че казаните обявиха как официално не поздравят Патриаршията и че против верозаконните закони извършили богослужението. Но как[то] и да било, Иларион и другарят му Авксентий изпратиха [се] на места близо до Цариград и там [им] се прави почет и дарование, а Паисий е свършено обезпечен.“⁷² Цитираният откъс, ведно с реално добронамерените действия на властите към митрополитите при устройването им в новите местоживелища, е показателен за готовността на административните структури да облекчат поло-

⁷⁰ Писмо на Й. Груев (Пловдив) до Ст. Чомаков (Цариград) от 18 април 1861 г. – *Шомаков, Ам. Д-р Ст. Чомаков...*, с. 134.

⁷¹ Готовността на българската общност в Пловдив да не се отказва от избрания път – дори и след позорното отвеждане на владиката – личи в начина, по който преминават великденските тържества. В рамките на неделната служба на Великден (23 април 1861 г.) е „осигурено“ символично присъствие на Паисий на богослужението. Негов портрет е поставен на владическия трон. Този портрет е носен ведно с иконите и хоругвите при ритуалното обикаляне на храма. Така в Пловдив начева култът към „новомъченичество“ на популярния митрополит. Култ, който ще подсигурава единството на общността в предстоящите изпитания. – *Кирил митрополит Пловдивски. Паисий митрополит Пловдивски...*, 160–161.

⁷² Пак там, 135–136. Според запазени документални свидетелства още при установяването си в селищата, определени за въдворяването им, духовниците получават сравнително големи месечни „помощи“ от страна на правителството. По думите на митрополит Авксентий неговата „месечина“ възлиза на 5000 гроша. – *Български книжици*, г. IV, кн. 4 от юни 1861, с. 96; *Дунавски лебед*, г. I, бр. 39, 27 юни 1861.

жението на отстранените архиереи⁷³. Той свидетелства и за сериозността, с която правителството е погледнало на сполучливо осъществяването от българския елит манипулация по превръщане на фактически наказаните духовници в иконични образи, символизиращи готовността за неотклонно следване на избрания от нацията път.

Началото на процеса социална канонизация на епископ Иларион, митрополит Авксентий и митрополит Паисий е поставено още в първите дни след заминаването им⁷⁴. Ведно с разпръсването на „Завета“ от 29 април 1861 г. из българските земи в хода на единайсетомайските църковни служби са казани слова, излагащи обстоятелствата около „отвлечането“ на владиците, и заточеническото положение на тримата дейци е представено като мъченичество в името на общонационалната кауза. Съществуват безспорни изворови податки за провеждането на тържества с подобно съдържание в Цариград, Стара Загора, Карлово, Браила, Ловеч, Разград, Казанлък, Търново, Габрово, Калоян, Тулча, Силистра, с. Бяла черква (Търновско)⁷⁵. Под тласък на общонационалното раздвижване дори и малобройната българска общност в Бургас подема инициатива за отбелязване празника на славянските първоучители⁷⁶. В столицата според свидетелствата на съвременниците в храма „Св. Стефан“ се събират повече от 5000 души. В хода на тържеството на видно място е окачен колективен портрет на тримата архиереи, обкичен с цветя, а под него е поставен екземпляр от „Завета“, отпечатан със „златни букви“⁷⁷. Аналогично иконично експониране на образите на заточениците е осъществено и в други храмове.

От запазените текстове на речите, представени пред миряните и клира, събран в различните български черкви за отбелязване на паметта на светите първоапостоли, личи амбицията на възрожденския елит да използва големия духовен ресурс на култа към св. св. Кирил и Методий, за да осве-

⁷³ В писмо с дата 5 май 1861 г. епископ Иларион Макариополски споделя с цариградските българи, че по пътя и при устрояването му в Кютая е срещнал „милост и улеснение“ от страна на местните административни началници. Пълният текст на писмото е публикуван в: Арnaudов, М. Иларион Макариополски..., 344–346.

⁷⁴ Слово, изречено на 7 май в българската православна и народна църква в Цариград подир заточението на народните ни свещеноначалници. – Български книжици, г. IV, кн. 1, май 1861, 13–19.

⁷⁵ Бурмов, Т. Българо-гръцката църковна разпра, 203–204; ТДЦА – В. Търново, ф. 78к, оп. 1, а.е. 18, л. 1; Дунавски лебед, т. I, бр. 36, 29 май 1861, бр. 37, 6 юни 1861; България, г. III, бр. 1, 11 юни 1861; Йонков, Хр. Празникът на Кирил и Методий по време на Българското възраждане. – ИИИ. Т. 14–15. С., 1964, 411–426.

⁷⁶ Маркова, З. Руско консулско донесение за Бургас и Бургаския регион от 1862 г. – ИДА. Т. 32. С., 1976, с. 89; Буковинова, В. Отражение на Великденската акция (1860) и началото на борбата с елинизма в Бургас. – Архив за поселищни проучвания, 1999, кн. 3–4, 21–22.

⁷⁷ Дунавски лебед, г. I, бр. 36, 29 май 1861; Стамболски, Хр. Автобиография, дневници, спомени. Т. I. 1852–1868. С., 1927, 126–127.

ти образите на тримата архиереи с новомъченически ореол. „И как да не скърбим, как да не тъж^{им} подир тези наши добри пастири – настоява пред старозагорци учителят Т. Шишков, – гласа на които чуваме и след тях вървим, <...> [овладени от] надежда за възраждането на нашата народна християнска черкова, основана преди хиляда години от празнуемите днес наши апостоли. Мъчно е наистина затуй, и много [е] мъчно, но нека смислим братя, че както подир радостта следва скръб, тъй и подир скръбта иде радост. И не е далеч от нас тази радост – да се върнат от заточението милите наши архиереи, съ[ще]временно и въпросът не да земне един добър край.“⁷⁸ Оптимистичните нотки, които звучат в цитираната реч в този относително труден момент от развоя на църковното движение, са важен знак за потенциала на обществото да върви по очертания път. Те свидетелстват за готовността на прокламираните църковната си самостоятелност българи да проявят присъщото си упорство и да не се поддадат на правителствен натиск, на ефимерни патриаршески обещания или на префидни прозелитични инициативи. Знак за способността да се извлича традиционен социален ресурс не само от успешно реализирани проекти, но и от фактически нереализирани цели. Знак за това, че започва най-трудният етап в църковното движение, свързан не толкова с пищни църковни обреди и сръчни вестникарски заклинания, колкото с бавни и постъпателни действия по конструиране институционалната модерност на българското общество в пределите на прокламираната, но непризната самостоятелна църква.

⁷⁸ Дунавски лебед, т. I, бр. 37, 6 юни 1861. Не много по-различни са посланията на учителя Бачо Киро Петров към съселаните му от с. Бяла черква. Той приканва към разум, постоянство и съгласие и призовава да се „опази народа цял и нераздвоен“. – ТДДА – В. Търново, ф. 78к, оп. 1, а.е. 18, л. 1